

VÉGEL LÁSZLÓ

A város és a vákuum

1

Irodalmi munkásságom kezdetén, a hatvanas évek elején a vajdasági irodalomban a város gyanús irodalmi toposz volt.

Újvidék éppen azokban az években energikus fejlődésnek indult, legalább olyan erőteljesen, mint az 1800-as évek végén, amikor az akkori Osztrák–Magyar Monarchiában, a Magyar Királyság területén Budapest után a legintenzívebben fejlődő város volt.

1748-ban a rátermett német, szerb, magyar és zsidó kereskedők Mária Teréziától megvásárolták az addig névtelen település számára a szabad királyi város címet, és kihasználva Közép-Európa és a Balkán közötti útvonal minden előnyét, százötven év alatt felvirágoztatták azt. Polgári város született a Duna partján, amely valahogy mindig idegen maradt a magyar világban, hiszen délre tekintve, vagyis Délvidéken, mindig csak mezővárosokban gondolkodtak; hogy Kosztolányi ismert kódjával éljek, csak a por és a sár világát keresték. Kosztolányinak is észak felé kellett távoznia, hogy igazi nyugatos prózaíró váljék belőle.

Újvidék a kezdetektől fogva kiesett a magyar látóhatárból. Mindig kissé idegen volt, ismeretlen és némileg egzotikus. Pedig éppen ott született meg, egy szigetszerű világban a bácskai magyar polgári réteg, amely akkoriban, akárcsak a szerbek, igen intenzív kereskedelmi kapcsolatokat tartott fenn Budapesttel.

Amikor 1956-ban beiratkoztam az újvidéki magyar gimnáziumba, találkoztam azokkal az idős mestereikkel, kereskedőkkel, akik a Monarchia idején kialakított és megszilárdult kapcsolataikat a királyi Jugoszlávia idején gyümölcsöztették, s amint alkalmuk adódott, gyakran megfordultak Pesten, ahol továbbra is otthonosan érezték magukat.

Nem az anyaország iránt táplált kisebbségi nosztalgia, az elvágyódás éltette őket, mint a mezővárosok kallódó, vidéki értelmiségét, hanem meglepő módon a modern kettősség. Az a vágy, az a szándék, hogy egyszerre két világban éljenek, ami foglalkozásukból, érdeklődési körükből eredően számukra magától értetődő szempont volt.

Pedig joggal érezhették volna kissé elhagyatottnak magukat, hiszen a Monarchia idején hiába kérvényezték a budapesti kormánytól az újvidéki magyar gimnázium megnyitását, kérelmük nem talált megértésre. Újvidéket már Trianon előtt letörölték a magyar szellemi élet térképéről. Mint ahogy utána sem volt ez másként.

Az újvidéki magyar polgári réteg régi álma, a gimnázium megnyitása, paradox módon csak a titói Jugoszláviában valósult meg. 1956 tavaszán abba a magyar főgimnáziumba iratkoztam, amelynek Papp Pál volt a névadója, de az év szeptemberétől már a Moša Pijade Gimnázium nevet viselte, bár a magyar tagozat továbbra is működött benne. Mint ahogy ma is létezik magyar gimnázium Újvidék városában, amely, ha a magyarok lélekszámát vesszük alapul, akkor a második nagyságrendű város a Vajdaságban, de amely továbbra is kiesik a magyar látószögéből. Ennek magyarázatát nem kereshetjük kizárólag abban, hogy a magyarok arányszáma immár csupán tíz százalékot tesz ki, hiszen ugyanez a szemlélet uralkodott a századelőn is, amikor a magyarok lélekszáma negyven százalék körül mozgott.

Az okok sokkal mélyebben gyökereznek. A statisztikai adatok ezt nem tudják feltárni. Az indok abban keresendő, hogy jóllehet Újvidék a polgárosodó magyar peremvárosok közé tartozott csakúgy, mint Temesvár, Kolozsvár, Kassa, Pozsony és a többi, Újvidék háttere egészen más, mint az említett városoké.

Az említett városok természetes módon nőttek ki a környezetükből, Újvidéket azonban a kereskedelmi útvonalak és a kereskedelmi kapcsolatok tették várossá. Ezáltal saját környezetének, avagy a táj mítoszána lett az ellenpontja. A többi bácskai mezőváros lakossága dzsentroid vagy középosztálybeli volt, s számára a földbirtokos és a föld volt a legnagyobb tekintély. A „magyar neobarokk” talán ezekben a városokban jutott legjobban kifejezésre, mégpedig különös módon. A magyar neobarokk, Szekfű szerint, imitálta a múlt dzsent-

Az ötvenes évek végén, de főképpen a hatvanas években, a csonka szocialista modernizáció beindulásakor a vajdasági magyarok valamiféle szellemi vákuumba kerültek, s ellentmondásosan élték át a haladást. Nem tudták kellőképpen felvállalni az Európa felé fordulást, az iparosodást, az oktatás radikális kiterjesztését, a kisebbségi intézmények megszületését.

1961–71 között a Vajdaságban majdnem megfeleződött a földműveléssel foglalkozók száma. A változások egyik napról a másikra felgyorsultak és kiszámíthatatlanok lettek. A modernizációs váltás nagy töréseket idézett elő. A hagyományos közösségi normák elvesztették hitelüket. Ugyanakkor ebben az időszakban bontakozott ki ennek a kultúrának az intézményi rendszere, amellyel a történelem folyamán soha addig nem rendelkezett, és amelyre – ebből adódóan – nem volt felkészülve.

Az egyszerű emberek bekapcsolódtak azokba a hétköznapi modernizációs eseményekbe, amelyek Jugoszláviában zajlottak. A magyar kisebbség a hétköznapi életben aránylag jól érezte magát, főleg ha a magyarországi viszonyítás függvényében szemlélte helyzetét vagy önmagát. A gyakorlati életben tudott élni a lehetőséggel, amelyet a rendszer felkínált, de nem tudott olyan eszmét megfogalmazni, amelyek által viszonylagos szabadságát továbbgondolta volna. Így az önreflexió nemhogy csak csorbult, hanem eltorzult, miáltal fékező erővé vált, bénító ellentmondásokat termelt ki, ami nem ritkán szabadon választott asszimiláció felé sodorta a magyar kisebbséget. Az addig kialakult kultúra életképtelenné vált, de másik nem született. Emiatt kényszerült az akkulturáció útjára.

Ebben a helyzetben vált Újvidék különösképpen ellentmondásos térré. Vagy még inkább furcsa, elárult, idegenszerű szigetté. A magyar intézményesülés központjában az ideköltözött értelmiségiek úgy érezték, mintha egy idegen, veszélyes helyre kerültek volna. Nem az urbanizáció drámája, az új kultúrája kötötte le a figyelmüket, hanem az elvesztett világok szépsége, egyszerűsége és hitelessége. A kisvárosi bácskai magyar értelmiség mélysegesen idegennek érezte a várost. A panelházakban a vidéki kisvárosok, a falu világáról írtak, miközben a kisvárosokba, falvakba belopakodott egy másik életkép, minthogy az ott élő emberek városiasodásra vágytak.

Ez a ránk szakadt másik élet egyszerre rombolt és teremtett.

A környezet, a való világ urbanizálódott, miközben az irodalom archaikus életeszményeket keresett, azzal a reménykeltéssel, hogy így tudja majd oltalmazni közösségét.

A titoista jóléti tekintélyelvűség megnyitotta az ország kapuit, és Európa egyszeriben oly közel került a Délvidékhez, mint valaha. A határok megnyíltak, a jugoszláviai magyar polgár bármikor szabadon utazhatott Magyarországra, de ebben a szabadságban „csak” a saját másságát tudta felismerni, nem pedig azt, amit megélni szeretett volna. Távolodtunk egymástól, hogy később közeledehessünk, illetve: közeledeztünk volna, ha Jugoszlávia összeomlása, azaz a magyar rendszerváltás utáni időszak nem sodródott volna más irányba.

Az anyaország ugyanis a szocialista tábor tagjaként sokkal vontatottabban haladt azon az úton, amelyet Jugoszlávia s vele együtt a jugoszláviai magyarság már megjárt. Feszültség volt a hivatalos és a nem hivatalos magyar irodalom között, s az újvidéki fórumok az utóbbit részesítették előnyben. Vagyis ekkor derült ki, hogy a szigetszerű életet élő, bácskai mezővárosokkal körülvett város szellemileg közelebb állt Budapesthez, mint a délvidéki hagyományokhoz. Emiatt az eretnokség bélyegét sütötték rá. Ez a megbélyegzettség akkor is rajta

maradt, amikor a feszültséget nem a hatalom gerjesztette, hanem a hagyományból kibontakozó gondolatvilág. Újvidék a köztudatban továbbra is úgy szerepelt, mint megrontó, bűnös város, amelynek az értelmisége valamiképpen cserbenhagyta a nemzeti érzést, és nemzetidegen gondolatokkal barátkozott. Ez a vád az egy pártrendszerű szocialista rezsím összeomlása után a régi/új vajdasági magyar politikai elit köreiben mind kiélezettebb formában jelent meg.

Tudom, hogy az irodalmi és értelmiségi szülőfaludiskurzus célja a kisebbségi nemzeti identitás megőrzése volt. A szándék tiszteletre méltó, csakhogy sehol Európában nem a földműves réteg volt az, amely a rendi társadalom hagyományainak romjai között képes lett volna megfogalmazni a nemzeti-kisebbségi kozmoszt. Paradoxonként hangzik, de el kell ismerni, hogy a nemzeti érzés kialakítása, sőt a nacionalizmus is a modern-

ség hozadéka. Ugyanúgy, mint a szabad vers vagy a modern regény. Modern magyar polgári réteg és szellemiség nélkül a kisebbségi magyar nemzettudat sem fogalmazódhat meg, főleg nem a mai posztkommunista világban. A kisebbségben viszont továbbra is e kettő ellentmondása köti gúzsba a szellemi erőket.

Újvidék története ma is erről szól.

Érdekes módon a vajdasági szerb szellemi életben is hasonló dolgok játszódtak le. Ott is megszületett az elvesztett szülőföld élménye, a visszavágyódás elégiája. Nem is véletlenül. A második világháború után ezen a tájon valós népvándorlás zajlott le. A kivándorló vagy a kitelepített németek helyére a néhai Jugoszlávia elmaradt régióiból új telepések érkeztek, ők töltötték be a baljós demográfiai űrt. Ennek a folyamatnak az intenzitása idővel csökkent, de soha sem szűnt meg, majd a kilencvenes években új, erőteljes, militáns jelleget öltött. A rurális abroncs mítosza tehát még fojtogatóbb lett. A főleg falusi környezetből érkező tömegek ugyancsak idegennek érezték a várost, és ők is azt keresték benne, amit elvesztettek, de soha sem találták meg. Más kultúrákból jöttek, ők is idegeneknek érezték magukat, és ezért az itt élőket idegenként kezelték. Később ezen a humuszon csírázott ki, majd engedett gyökeret az új falusi szubkultúra és a városellenes attitűd. Itt fogalmazódott meg az az eszmerendszer, amely később a városok lerombolásával folytatódott.

2

A hatvanas években Újvidék roppant intenzív fejlődése során tehát majdnem mindenki tősgyökeres akart lenni, és ezért idegen lett a saját városában. Nem maradt más hátra, mint megragadni az idegenséget, úgymond gyökeret eresztetni az idegenségben, amelynek nem volt alternatívája. Ha más nincs, akkor az idegenségbe kell gyökeret eresztetni. Ebben az eltökéltségemben nem

voltam egyedül. Aleksandar Tišma, a zsidó származású újvidéki szerb író hasonló gondokkal küszködött. Ő zsidóságán keresztül élte meg ezt a világot, én pedig magyar identitásomon keresztül ragadtam magamhoz ezt az idegenséget. Hasonló életérzéssel küszködött nemzedékem számos tagja: nekünk már nem volt múltunk, részben azért, mert elvették tőlünk, részben azért, mert nem volt, aki átadja. Egy rendkívül izgalmas, eseményekben bővelkedő szigeten éltünk, melyet szellemi vákuum vett körül. Benne éltem egy történetben, amely már nem volt az enyém. Ha beléptem a történetbe, egy hintában himbálódzva találtam magam, s akarva-akaratlanul is, Derrida kifejezésével élve, a kreolizáció kalandjába bonyolódtam bele. Tišma regényei tanúsítják, hogy minél mélyebbről tekintette át ezt a világot, annál inkább tört fel belőle a zsidó identitás nagy belső drámája is. A szubjektív világig áttekinthetetlen labirintuson keresztül vezet az út, ezt a labirintust akár valóságnak is nevezhetném. Engem hasonló gondok kísértettek, amelyekhez párosult még egy újabb kihívás: a nyelv. A kérdés az volt, hogyan fejezi ki a nyelv azt a hintázó/lóbálódzó állapotot, amelyben a történet már nem az enyém, de nem is azé a nyelv, amelyen írok. Hibrid volt az egész világ. Az is maradt. A legnagyobb veszteséget és fájdalmat az okozta, ha vesztett ebből a hibriditásából és a szellemi eklekticizmusából.

Az eklekticizmus nem kizárólag életérzés volt, hanem irodalmi diskurzus is. A beszédmódot határozta meg.

A hétköznapi életben nem érezte hatását a Nagy Nemzeti Narratíva, amellyel együtt vagy amellyel vitatkozva, perlekedve a transznacionális regénytér hibrid nyelvjátékában, anyanyelven alkottam meg saját elbeszélésemet.

Hogyan?

Nem én vagyok hivatott megítélni, csak annyival egészíteném ki, hogy az ellentmondások kalandoraként lettem regényíróvá az ellentmondások városában. Ez az ellentmondás beleszövődött az életbe, a szellembe és legfőképpen a nyelvbe, a szavakba. ■